

Невена Г. Настић²¹²

Универзитет у Приштини – Косовској Митровици

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

СОЦИОЛОШКИ ПРИСТУП РАЗУМЕВАЊУ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРСКЕ НАСТАВЕ У ПРВОМ ЦИКЛУСУ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Сажетак: У овом раду се кроз анализу православне верске наставе у наставним плановима и програмима за први циклус основног образовања и васпитања у Републици Србији истражују друштвене вредности које су пуњене ученицима да их науче, прихвате и уграде у своје понашање. Ово истраживање се врши са социолошког теоријско-методолошког становишта, према коме се кроз изучавање религије спознају одређене друштвене појаве и процеси. У том циљу, кроз овај рад су изложена основна теоријска одређења православља у социологији, указано је на процес повратка верске наставе у Србији и извршена је анализа актуелних наставних планова и програма православне верске наставе од првог до четвртог разреда основне школе. Овде је реч о православном хришћанству српског стила и искуства, утемељеног у делу Светога Саве, познатог као светосавље. У функцији овог рада примењен је аналитичко-дескриптивни метод, како би се идентификовали и описали наставни садржаји из православне верске наставе, а потом и утврдила њихова кохерентност са осталим наставним садржајима и владајућим системом друштвених вредности у Републици Србији. Основно полазиште у овим разматрањима је да су религијске вредности православља садржане у наставним плановима и програмима за први циклус основног образовања обележја традиционалне културе и морала, да оне утичу: на развој свести о припадности православној вери, српској традицији и нацији, на развој верске толеранције међу људима и према другим конфесионалним заједницама, као и на стицање религиозне културе код ученика.

Кључне речи: верска настава, основно образовање, православље, православни катихизис.

УВОД

Верска настава у процесу основног образовања и васпитања чини корпус веома значајног наставног градива које непосредно утиче на стицање знања о религиозним вредностима, али истовремено и на васпитање деце и на формирање њихових вредносних ставова и културних образаца, који се у суштини задржавају до краја живота. Зато је свим религијама од изузетног значаја стало да уђу у образовни систем, особито у систем примарног институционалног образовања, и да кроз наставу проповедају своју веру, утичу на формирање младих људи и културног обрасца одређеног друштва

²¹²nevenanastic2@gmail.com

(Анђелковић 2013: 280). Верска настава у Србији у процесу институционалног образовања има дугу традицију – од 1868, са прекидом од 1945. до 2001. У савременој Србији је од 2001. верска настава професионално организована у основним и средњим школама за све традиционалне цркве и верске заједнице.

Предмет овог рада је анализа православне верске наставе (Православни катихизис) у наставним плановима и програмима за први циклус основног образовања и васпитања у Републици Србији. Реч је искључиво о наставном предмету Православна верска настава – Православни катихизис, јер треба имати у виду да су верски садржаји заступљени и у другим наставним предметима (Српски језик, Музичко васпитање, Ликовно васпитање, Народна традиција, Свет око нас/Природа и друштво итд.), као и то да је њихово наставно градиво у великој мери кореспондентно с наставним садржајима православне верске наставе. Основи циљ овог рада је анализа религијских вредности у наставним плановима и програмима за први циклус основног образовања, као и њихова сагласност са другим наставним садржјима и владајућом концепцијом друштвених вредности. У првом циклусу основног образовања наставни садржаји о друштвеним вредностима су најзаступљенији и код деце се на тим сазнањима, у раном узрасту, формирају базични ставови о идентитету и вредностима којима се придаје највећи значај у њиховом окружењу.

У функцији овог рада, извесна пажња се посвећује историјским одређењима православља у социологији, јер се ово истраживање врши са социолошког теоријско-методолошког становишта, према коме се кроз изучавање религије спознају одређене друштвене појаве и процеси. Такође, у овој прилици, неопходно је бар фрагментарно указати и на процес увођења верске наставе у српски образовни систем, што се овде чини у најсажетијој форми. У теоријско-методолошком приступу у овом истраживању је примењен аналитичко дескриптивни метод, јер се оно бави анализом наставних планова и програма на нивоу документа, како би се идентификовали и описали наставни садржаји из православне верске наставе, а потом и утврдила њихова кохерентност са осталим наставним садржајима и владајућим системом друштвених вредности у Републици Србији. Основно полазиште у овим разматрањима је да су религијске вредности православља садржане у наставним плановима и програмима за први циклус основног образовања обележја традиционалне културе и морала, да оне утичу: на развој свести о припадности православној вери, српској традицији и нацији, на развој верске толеранције међу људима и према другим професионалним заједницама и у крајњем исходу на стицање религиозне културе код ученика.

ОСНОВНА ТЕОРИЈСКА ОДРЕЂЕЊА ПРАВОСЛАВЉА У СОЦИОЛОГИЈИ

У социологији се религија посматра углавном са становишта објашњења друштва кроз религијска дешавања. Такву теоријско-методолошку матрицу изучавања религије поставио је још Макс Вебер у

својим делима, нарочито у књизи *Протестантска етика и дух капитализма*, у којој је изнео тезу „о утицају неких аспеката протестантизма на развој модерног капитализма” (Јовановић 2008: 123). Тим путем су касније ишли углавном сви социолози који су се бавили религијом, као и они који се данас баве овим инспиративним друштвеним феноменом. Зато је искристалисано становиште да социологија не изучава веру као индивидуални чин, већ као друштвену појаву: „Социологија религије не истражује религију ради тога да би добро упознала религију, него да би испитујући религију нешто више сазнала о друштву” (Шушњић, 1998: 313).

Православље у социологији је мало изучавано, много мање у односу на католичанство или протестантизам, а као разлог томе наводи се зато што су сви класици социолошке науке који су се бавили религијом потицали из западноевропских земаља или САД (Ђорђевић – Јовановић 2010: 12). Ова празнина у изучавању православља може се запазити још од Веберових разматрања компаративних историја религија, па све до савремених социолога који се баве религијом. Изучавање православља у социологији постаје све актуелније крајем XX и почетком XXI века у време ревитализације религије у посткомунистичким друштвима, па је изражено и настојање да се конституише социологија православља као наука „о друштвеним односима православних друштава” (Станковић 2010: 56), као и друге конфесионалне социологије као посебне социолошке дисциплине које би се бавиле изучавањем одређених конфесија. У досадашњим изучавањима православља доминантна су питања религијско–догматског карактера као посебности појединих религија. Међутим, са социолошког становишта, занимљивија су истраживања која указују на структурално–историјске чиниоце који су утицали на развој и продубљивање разлика између протестантских и православних друштава. У њима се нарочито указује: да је за друштвену организацију на православним просторима био карактеристичан холистички облик друштвеног живота и да је владајући колективизам гушио личну иницијативу на економском плану; да је одлика источнохришћанских друштава недовољан степен диференцијације друштвених установа, при чему је нарочито било изражено својеврсно јединство државе и цркве; да је велики део православних друштава дуго био под влашћу турских освајача, што је успорило друштвено–економски развој и изградњу институција капиталистичког друштва као што су: административно–правни систем, банкарски систем и сл. (Јовановић 2010: 128–132).

Православље у српском друштву, односно православно хришћанство српског стила и искуства које је утемељено у делу Светог Саве, познато као *светосавље*, такође је све више предмет изучавања у социологији. У тим изучавањима највећа пажња се посвећује питањима улоге православља у развоју српског друштва и формирању и очувању српског националног идентитета, социјалној и културној кохезији друштва; утицају на формирање културних образаца, традиције и морала; питањима просвете, секуларизације и религиозности; као и питањима ревитализације религије у посткомунистичком друштву и односа Српске православне цркве према актуелним друштвеним процесима. Међу овим питањима доминира улога православља у развоју, социјалној и културној кохезији српског друштва, која

се види преваходно кроз однос између Православне цркве и српске државе у средњем веку, најпре у догађајима који су везани за оснивање српске средњовековне државе у крилу византијске културе и цивилизације, када је проглашена српска краљевина (1217), чиме је остварена државотворна идеја немањихке династије и добијена аутокефалност Српске православне цркве (1219), „која је од тада могла деловати на пољу стварања духовног јединства као једна од најмоћнијих институција у средњовековној држави” (Трифунувић 2010: 201). На овим темељима се кроз вишевековне друштвено-историјске процесе развијала српска национална свест и успостављен је српски национални идентитет, формирао се доминантан културни образац и одржавала кохезија српског друштва. Одржавајући дијалог са значајним актерима на друштвеној сцени, православље је развијало филозофију опстанка и кроз бригу о народном здрављу и исхрани, помагању сиромашних и маргинализованих, као и организовању просвете – помогло је српском националном бићу да преживи.

Емпиријска истраживања религиозности новијег су датума и она су усмерена углавном на: испитивање интензитета самоидентификације са религијом и црквом, на веровања у догматско језгро православља и о учешћу религиозних људи у црквеном животу. Из тих истраживања закључује се да је у последњих двадесет година повезаност широких маса са црквом и религијом видљиво проширила (Благојевић 2010: 312).

УВОЂЕЊЕ ВЕРСКЕ НАСТАВЕ У ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ СРБИЈЕ

Верска настава, односно веронаука у основним школама у Србији се учила од 1868, када су „новим законом основне школе одређене као почетне народне школе у којима се, као главно, има учити: хришћанска наука, читање, писање, рачунање и појање” (Качарић 2014: 51). Од тада се у Србији, а потом и у Југославији, па све до краја Другог светског рата, верска настава изводила у оквиру редовне наставе у основним школама. Завршетком Другог светског рата и стварањем социјалистичке Југославије, Уставом из 1946. успостављен је нов однос између државе и цркве. Школа је одвојена од цркве, а тиме су истовремено веронаука и сви религиозни наставни садржаји постепено искључени из образовног система, а верска настава се могла изводити искључиво у црквама.

Почетком деведесетих година наступиле су убрзано многе промене у југословенском друштву које су довеле и до ревитализације религије, не само у Србији већ и у читавој источној Европи. То се десило како због слома комунистичког система вредности – у коме је атеизам био један од кључних стубова – тако и због велике политичке и социјално-економске кризе у последњој деценији ХХ века. Тиме су уједно на југословенском простору све више стварани услови за слободно деловање различитих религија, које су остваривале све већи утицај на друштвени и индивидуални живот људи, настојећи да обезбеде и значајнији утицај у образовном систему. Све је то убрзало враћање веронауке у школе, тако да је она у Хрватској и у Босни и Херцеговини у школе ушла већ током 1991. Повратак веронауке у образовни систем Републике Србије ишао је доста теже. У то време покретане су

иницијативе за реформисање васпитно-образовног система у којима се захтевало увођење религијских садржаја у школске програме „на основу права на образовање, права избора погледа на свет, права на исповедање и права родитеља да васпитавају своју децу у складу са верским уверењима која су призната међународним конвенцијама” (Алексов 2004: 7). Свети архијерски сабор Српске православне цркве са свог заседања (14–23. 5. 2001) упутио је највишим органима Републике Србије и Савезне Републике Југославије захтев „да се од почетка идуће школске године, у складу са међународним конвенцијама, демократским стандардима у Европи и у свету [...] у све разреде основних и средњих школа уведе редовна катихетска настава, односно веронаука” (Јањић 2001). Већ сутрадан су се састали представници и других цркава и верских заједница и заједнички упутили апел властима да се уведе верска настава. У расправама у вези са увођењем веронауке у државне школе нарочито су била изражена залагања за конфесионалан модел, а као аргументи истицали су се да не постоји нека општа религија и да се може имати искуство религије само у некој вери и конкретној вероисповести, као и да је конфесионалан модел веронауке прихваћен у многим европским демократским земљама. С друге стране, било је и озбиљних противљења увођењу веронауке у државне школе. У томе су предњачили неки универзитетски професори и универзитетски органи, педагошка друштва и поједине невладине организације. Они су истицали да се „начин увођења веронауке у државне школе коси са Уставом земље и установљеном процедуром и стандардима у увођењу нових предмета у наставу” (Качарић 2014: 58).

Веронаука је као наставни предмет враћена у образовни систем Србије 2001. Најпре је Влада Републике Србије донела Уредбу о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи. У овој уредби уређен је начин организовања и извођења верске наставе за традиционалне цркве и верске заједнице у основној и средњој школи. Уредбом су обухваћене: Српска православна црква, Исламска заједница, Католичка црква, Словачка евангелистичка црква а. в., Јеврејска заједница, Реформаторска хришћанска црква и Евангелистичка хришћанска црква а. в. Уредбом је утврђен статус верске наставе и алтернативног предмета који се организују као факултативни и оцењивање знања из ових предмета је описно, тако да оно не утиче на општи успех ученика. Убрзо је донет и Правилник о наставном плану и програму предмета Верска настава за први разред основне школе, у коме је други изборни предмет назван Грађанско васпитање. Верска настава и Грађанско васпитање су најпре били намењени за ученике првих разреда основних и средњих школа. Увођење ових наставних предмета је било у контексту ширих друштвених промена које су започете октобра 2000. Верска настава је уведена с циљем стицања знања о вери и ширењу религиозне културе, а грађанско васпитање ради стварања нове политичке културе (Базић 2012: 87–88). Увођењем ових предмета у наставу започета је и реформа образовног система у Србији.

Општи циљеви верске наставе за све цркве и верске заједнице утврђени су првилницима и наставним плановима и програмима. То су: да се верском наставом посведоче садржај вере и духовно искуство

традиционалних цркава и религијских заједница које делују у Србији; да се ученицима пуџи целовит религијски поглед на свет и живот; да им се омогући слободно усвајање духовних вредности Цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговање сопственог верског и културног идентитета. Остваривање ових циљева – како се указује у поменутиим документима – треба да се реализује у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање религијских искустава, филозофских погледа, научних сазнања, као и свих позитивних искустава и достигнућа човечанства. Јер, „актуелни наставни планови и програми остају недоречени па и нејасни уколико се добро не познаје логика њиховог развојног пута кроз историју” (Рајчевић 2009: 74).

НАСТАВА ПРАВОСЛАВНОГ КАТИХИЗИСА У ПРВОМ ЦИКЛУСУ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА

Настава Православног катихизиса уређена је наставним плановима и програмима који се односе на одређене разреде у првом циклусу основног образовања у Србији.²¹³ Према овим правилницима предвиђено је 36 часова верске наставе годишње (по један час недељно), а у трећем и четвртном разреду да се по један час практичне наставе реализује у Цркви. У садржајима наставних програма градиво је структурирано тако да је увек на почетку школске године предвиђен уводни час, на коме наставници упознају ученике са наставним планом, програмом и начином рада, а у другом, трећем и четвртном разреду се обнавља и градиво из претходне године. Истовремено, ученици се позивају и да учествују у животу Цркве. Осим уводног часа, за прва два разреда наставни садржаји су груписани у шест тематских целина, а за друга два разреда у пет.

Први разред. У првом разреду циљеви верске наставе су: а) да пружи православни поглед на свет и живот уопште пратећи историјско-хришћански и есхатолошки живот; и б) да ученици упознају своју веру у свим њеним димензијама, уз потпуни и толерантни дијалог са осталим наукама о свету и прихватање свих позитивних искустава неvezано за националну и верску припадност. Задаци верске наставе су: а) да се ученици оспособе да уоче љубав човека према другим људима и природи; б) да уоче „да од онога кога заволимо зависи и наше постојање”; и в) науче да је „човек икона Божија” јер може друга бића да учини непоновљивим.

У садржају програма наставни садржаји су, осим уводног часа, груписани у шест тематских целина. У првој – *Заједница као основ живота* објашњава се појам заједништва кроз породицу, школу и другаре, и у том контексту указује се да су сви људи део једне Божје породице (Цркве).

²¹³Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 10/2004, 20/2004, 1/2005, 3/2006, 15/2006,2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011, – др. правилник, 7/2011 – др. правилници, 1/2013, 4/2013, 14/2013, 5/2014, 11/2014, 11/2016, 6/2017 и 12/2018. Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011 – др. правилник, 7/2011 – др. правилник, 1/2013, 11/2014, 11/2016 и 12/2018. Правилник о наставном плану и програму за четврти разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 3/2006, 15/2006, 2/2008, 3/2011 – др. правилник, 7/2011 – др. правилник, 1/2013, 11/2014, 11/2016, 7/2017 и 12/2018.

Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: приче и слике које приказују породицу, живот у школи, односе у заједници, правила понашања, као и приче о томе шта је Божја породица и ко су њени чланови. У другој тематској целини, која има наслов *Заједница љубави Бога, човека и природе*, учи се о послушности и даривању, објашњавају се односи који владају између човека и Бога, указује се на молитву и односе у цркви. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: приче које говоре о љубави и лепоти створеног света, песма „Ал је леп овај свет” Ј. Ј. Змаја, приче о добрим делима и о томе како је Бог из љубави створио свет. У трећој тематској целини, која носи наслов *Неизмерна љубав Божја – Христос се роди!*, објашњава се стварање света кроз сведочанства о Христовом рођењу и слављењу Божића, ко је Свети Сава и зашто се он слави у школи и у породици. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: новозаветно сведочанство о Христовом рођењу, Божићна песма „Божић, Божић благи дан”, Свети Сава и Химна Светом Сави. У четвртој тематској целини, *Црква – заједница за Богом*, објашњавају се религијска тумачења настанка света, приче из Старог завета, разлике између онога што је Бог створио и онога што је човек створио, живот у заједници са Богом, значење литургије и поста. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: библијско казивање о стварању света, живот првих људи – Божја жеља да свет буде Црква, казивање о непослушности и себичности, прича „Где је љубав ту је Бог” Л. Н. Толстоја, прва литургија, „Православна читанка” Н. Неранџић и А. Савковић. У петој тематској целини, *Христова љубав према човеку и свету*, велича се Христова љубав, прича о Христовом страдању и васкрсењу. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: јеванђељска Прича о милостивом Самарјанину, песмица „Знаш ли ко те љуби силно”, новозаветно сведочанство о Христовом васкрсењу, прича „Добро дрво” Ш. Силверстејна. И шеста тематска целина, *Наша брига о свету*, упућује на разумевање бриге о свету, однос човека према свету, радост служења човека Богу, човека човеку, љубав према Богу, људима и природи. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: приче које говоре о служењу човека човеку, човекова брига за очување природе, биљака и животиња, прича „Свети Герасим и Лав Јордан” и приче о кућним љубимцима.

Други разред. У другом разреду основни циљ православне верске наставе јесте прихватање да је постојање израз заједништва и да личност може постојати само у заједници слободе са другом личношћу. Задаци верске наставе углавном се односе на литургијска питања. Наставни садржаји су груписани у шест тематских целина. У првој, *Моје место у Цркви*, ученицима се објашњава смисао и значај крштења, разликовање појмова *црква*, *храм* и *литургија*, као и присуство црквеним ритуалима. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: икона Христовог крштења, библијска прича о Ноју – Нојева барка, народна приповетка „Седам прUTOва”, слике православних храмова, новозаветно сведочанство о свадби царевог сина. У другој тематској целини, *Литургијске службе*, учи се о литургијским службама и објашњава њихов значај у животу Цркве. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: приче о разним службама људи, прича „Отац управља бродом”, садржаји који се односе на службе у Цркви, примери светитеља и њихових

служби, разне илустрације епископа, свештеника, ђакона, слике са литургије, слике монаха и монахиња, прича „Велики монаси најсличнији анђелима” и слике манастира. У трећој тематској целини, *Живот у Цркви – лепота празника*, стичу се основна знања о великим црквеним празницима као што су: Ваведење, Благовести, Богородичини празници, Божић – Рођење Христово, Крштење Христово, Свети Сава итд. и објашњава како се ови празници прослављају литургијски. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: молитва „Богородице Дјево”, рођење Христово, прича „Мали Данило сведок Христовог рођења”, божићна песма „Витлејеме, славни граде”, крштење Христово, казивање о Светом Сави и Светом Симеону, песме Св. Владике Николаја „Брижни син” и „Хиландар”. У четвртој тематској целини, *Трпеза Господња*, обрађују се јединице литургијског карактера, где се ученицима објашњава који се предмети користе приликом литургије, смисао Литургије, причешће, смисао и значај славе у породици. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: прича о литургијским даровима: вино и хлеб, слике литургијских предмета, слике славе. У петој тематској целини, *Света Литургија – прослава Васкрсења*, указује се на значај празновања Васкрса као остварења заједнице са Богом, где ученици трба да прошире своја знања о Христовом васкрсењу, јер је то празник који има изузетан значај за Православну цркву. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: причешће, храна љубави – прича из књиге „Мали анђеол”, Н. Витошевић, „Корица хлеба” (из Житија Св. Онуфрија), и „Божије старање”. И у шестој тематској целини, *Икона – прозор у вечност*, ученици се упознају са православним храмом, иконом и иконописањем, царством небеским и светим. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: основни делови храма, иконе Господа, Богородице, празника, светитеља, прилагођена и препричана житија светих.

Трећи разред. У трећем разреду циљ православне верске наставе јесте да ученицима пружи православно поглед на свет и живот кроз две димензије: историјски хришћански живот и есхатолошки живот. Затим, да ученици упознају православно веру у свим њеним димензијама, при чему се излагање хришћанског виђења живота и света обавља у дијалогу са осталим религијама, поштујући при томе све оне који су друге националне или верске припадности. Задаци верске наставе су: развијање односа према Богу као према другој личности у односу на нас саме; развијање способности код ученика да питају о суштини и смислу постојања света и човека; да буду у стању да изграде способност вредновања других култура и цивилизација; и да буду у стању да вреднују сопствени однос према другом човеку „као Божјој творевини”.

Наставни садржаји су засновани на Првој књизи Мојсијевој и оно је груписано у пет тематских целина. У првој, *Бог ствара свет и човека*, објашњава се учење цркве о стварању света и како је „Бог створио човека и сва друга бића”, па је тако човек у природној вези са свим што је Бог створио, разумевање разлике између створене природе и „нествореног Бога”. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: појам Светога писма као књиге откривања, стварање невидљивог света (духовних сила, анђела), библијско казивање о стварању света и човека, песма „Молитва” Б.

Радичевића и прича „Паче“ А. Солжењицина. У другој тематској целини, *Бог нас воли*, објашњава се како је „Бог створио свет из љубави“ и како се он брине о њему. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: приче „Шишарка“ или „Себични џин“ О. Вајлда и Св. Владике Николаја о избављењу Давида из невоље и његовој захвалности Богородици кад је одрастао и постао цар, као и Давидов опис Богородице и Христа у псалму; „Љубавна песма“ М. Данојлића, јављање анђела Богородици и Јосифу, пастирима и мудрацима, сусрет Богородице и Јелисавете, прича о томе како анђео јавља Јосифу да склони породицу у Египат, молитва Анђелу чувару и песма „Анђели певају“. У трећој тематској целини, *Заједница Бога и света кроз човека*, објашњава се како се однос са Богом постиже кроз служење Богу и однос Бога и човека у светитељима. Затим, указује се да треба продубити знања о Светоме Сави. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: прича „Три дрвета“, подизање задужбина, најзначајније задужбине Светога Саве и Светога Симеона Мироточивог, јеванђељско казивање о Христовом служењу и Тајна вечера, прича „Доброчинство“ из књиге „Мали Анђео“ Н. Витошевић. У четвртој тематској целини, *Литургија – преображени свет*, објашњавају се дарови благородности, литургија и преображај света, молитва за спасење човека и света, васкрсење Лазарево, васкрсење Христово. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: предмети који се користе у литургији (хлеб и вино, тамјан, восак, вода, врба, бадњак, јаје, жито, грожђе), песма „Како настаје хлеб“ Љ. Поповића, Прича о удовичиној лепоти, Велика јектенија, прича „Мудри чобанин“, библијско казивање о васкрсењу Лазара, казивање о женама мирносицама на Христовом гробу, Васкршња прича „И жовотиње“ З. Хипијуса. И пета тематска целина, *Човек и природа*, у којој се указује на одговорност човека за очување природе, као и да угрожавање природе потиче од човека а он је позван од Бога да чува природу. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: поучне приче „Свети Василије благосиља животиње“, „Игуман и медвед“, „Необична лађа“, „Свети Серафим и медвед“, песма „Радуј се“ М. Одаловића, израда иконе, израда стрипа.

Четврти разред. У четвртом разреду циљ православне верске наставе је да омогући ученицима стицање одређенажих знања о постојању света „који има свој циљ а тај циљ је јединство свих бића међу собом и са Богом преко Исуса Христа“. Задаци наставе су оспособљавање ученика да изгради свест о томе „да Бог општи са светом кроз човека Исуса Христа“, и да нико не може да постоји као јединка, већ само у заједници са свима, као и да ученици схвате како је „извор сваког греха наш егоизам“.

Наставни садржаји су груписани у пет тематских целина. У првој, *Црква је наш избор*, објашњава се да све што је створено постоји „у заједништву са Богом кроз Цркву“, разлика између Цркве и других институција, као и да је „заједница Бога и људи управо Црква“. Затим, треба ученицима објашњавати и подстицати их да живот схвате као дар од Бога. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: прича „Недостајати“ Т. Телетона, песма Св. Владике Николаја „Заједничарење са небом“, одабрани одељци из књиге „Из Ја – града у Ти – град“, одломак из песме „Зимска идила“ В. Илића. Друга тематска целина, *Христос нас све зове*, објашњава се „Вера као основ заједнице“, значај апостола који су позивали људе да буду уз Христа и „омогућили нам да

Христа видимо као неког блиског и нама” и који су разумели значај његовог рађања. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: прилагођене и препричане новозаветне приче о: Христовом позиву апостола, апостола Петру када тоне, о делима апостола, „Мали Принц” А. С. Егзиперија – одломци, песма „Звезда се засја”. Трећа тематска целина, *Диван је Бог у светима својима*, посвећена је разумевању ко су светитељи, при чему се указује да су „светитељи они који нас воде ка Царству Божјем”, да су то они који су „живели и ходали међу нама а достигли су Царство Божје”. Зато је врло битно схватити њихов значај ка остваривању „јединства са Богом”. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: прилагођена и препричана нека житија светих, приче из живота Светог Саве, приповест о Светом Сави, његовим делима и духовним подвизима, при чему траба указати и на неке од најважнијих књига које је Свети Сава написао, одломак из књиге „Са пашњака до научењака” М. Пупина, Прича о Закхеју, празник Сретење Господње и одломак из „Небеске литургије” Св. Владике Николаја. Четврта тематска целина, *Значај врлинског живота*, посвећена је греху и врлини. Ученицима треба објаснити да разумеју шта је то грех, да није сврха живота волети само себе, већ волети другог и достићи врлину. Достићи врлине значи прихватити Божју вољу и „само у врлини је могуће остварити искрени однос са Богом и људима”. Живети без врлине и без љубави значи живети у греху који је увек погрешан избор. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: грех као промашај циља, последице пада у грех, обрада одабраних поглавља из књиге „Из Ти – града у Небески град”, „Поуке светих” Г. С. Петрова, васкршња прича о даровима доброг мудраца Христу Спаситељу „Четврти мудрац”, Свети Спиридон (прича о смирењу), Свети Василије Острошки (прича „Свечев лијек”), поуке Св. Владике Николаја, Св. Јустин Ћелијски („Срна у изгубљеном рају”, одломак из казивања белих срна). И пета тематска целина, *Са нама је Бог*, посвећена је иконама. Указује се на то да ученицима треба омогућити схватање да „Црква представља икону Царства Божјег” и да се приликом литургије ступа у најприснији однос са Богом. Овде се очекује да ученици имају развијену свест о томе да „иконе у Храмовима представљају будуће Царство Божје у садашњем веку”. Наставни садржаји који су прописани за ову тему су: Педесетница – рођендан Цркве, молитва „Царе небески”, кроз одломке јеванђељских текстова допуњене фотографијама фресака.

Анализом циљева и задатака наставе Православног катихизиса у млађим разредима основне школе се може закључити да је она повезана са свим осталим наставним предметима. Тиме се не остварују само формативни захтеви наставе у школама који подразумевају повезаност између наставних предмета. Оваквим учењем је настава Православног катихизиса с једне стране интересантнија и доприноси да се ученици више укључе у своје учење. С друге стране, ученици стичу знања која су трајнија и помажу ученицима у даљем учењу и у свакодневном животу. На овај начин се омогућује повезивање знања у једну целину, што само по себи, како наводи Петар Рајчевић, „не представља само иновацију или потребу савременог доба него представља васпитни идеал...” (2019: 79), који је одувек био познат кроз историјске епохе, још од периода старе Грчке.

ЗАКЉУЧАК

На основу анализе наставних планова и програма за први циклус основног образовања и васпитања у Републици Србији може се закључити да су образовни садржаји за наставни предмет Православна верска настава – Православни катихизис дефинисани у складу са учењима и проповедањима вере у православном хришћанству српског стила и искуства, утемељеног у делу Светога Саве и конфесионалним моделом извођења верске наставе, који је познат у многим европским земљама, особито у постомунистичким. Осим активне наставе веронауке у школама, предвиђено је и одржавање часова „практичне наставе” у цркви, при чему се и ученици позивају и да учествују у животу Цркве.

Поред Православне верске наставе, може се запазити да су верски садржаји заступљени и у другим наставним предметима (Српски језик, Музичко васпитање, Ликовно васпитање, Народна традиција, Свет око нас/Природа и друштво итд.). Наставни садржаји верске наставе повезани су с наставним садржајима православне верске наставе. То указује на кохерентност вредносног система на коме су засновани поменути наставни планови програми. У верској настави доминирају религиозни наставни садржаји у форми прича, песама, библијских казивања, бајки, басни и сл. Нарочито су заступљени садржаји о Светом Сави и светитељима српског православног искуства (Св. Владика Николај, Св. Василије Острошки). Све то указује да су религијски садржаји у овим наставним програмима уграђени кроз механизме селективног приступа и да се они препознају кроз истицање врлина које млади људи треба да стекну – „достићи врлине значи прихватити Божју вољу”, међу којима се нарочито истичу: вера, покорност, послушност, захвалност, љубав (према Богу, Цркви, ближњима, природи, животињама), служење Богу, поштовање, заједништво („сви људи су део једне Божје породице”), човекољубље, приврженост породици и Цркви, милосрђе, радост даривања, домаћинском односу, толерантност према другим људима и верским заједницама, ревност у вери и молитва и сл. С друге стране, указује се и на непожељне особине код људи, при чему се нарочито истичу: грех, егоизам, себичност и непослушност. Из ових разматрања може се закључити и да је православна верска настава одраз холистичког карактера православља у коме доминира колективизам и унутрашња догматска кохерентност.

Иако у наставним садржајима верске наставе има доста религијских садржаја, неопходно је да се при реализацији верске наставе води рачуна да она не изађе из оквира школског учења, јер би на тај начин верска настава имала идеологистички карактер, а у школи је забрањен сваки вид било које идеологизације. Поред тога, деца на млађем школском узрасту још немају развијено критичко мишљење. Религијски садржаји су апстрактни и уколико се не прилагоде потребама и могућностима деце млађег школског узраста, она их неће разумети. Зато је верску наставу потребно што више повезивати с наставом осталих наставних предмета. На тај начин ће она с једне стране бити допуна наставе осталих наставних предмета, а с друге стране ће се неки

њени наставни садржај, реализовати у оквиру осталих наставних предмета. Тиме ће се на најбољи начин остварити очекивана васпитно-образовна ефикасност верске наставе у млађим разредима основне школе.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексов, Бојан. *Веронаука у Србији*. Ниш: Свен, 2004.
- Анђелковић, Петар. Савремено образовање и религијска настава у Србији. *Зборник радова Филозофског факултета*. XLIII /2 (2013): 277–299.
- Базић, Јован. *Друштвени аспекти образовања*. Београд: Институт за политичке студије. 2012.
- Благојевић, Мирко. Везаност за православље у огледалу статистике социолошко мерење црквености. Јабланов Максимовић Јелена, Тодоровић Драган (ур.). *Мозгућности и донети социјалног учења православља и православне цркве*. Београд: Фондација Конрад Аденауер, Југословенско удружење за научно изучавање религије. 2010, 311–334.
- Ђорђевић, Б. Драгољуб, Јовановић, Милош. Социологија православља. *Теме*. XXXIV/1 (2010): 11–29.
- Јањић, Јован. Веронаука на мала врата. *Нин*. 2637 (2001). <<http://www.nin.co.rs/2001-07/12/18833.html>>, преузето: 19. 5. 2020.
- Јовановић, Милош. Веберова теза о протестантској етици и дух православља. *Годишњак за социологију*. IV/4 (2008): 123–139.
- Качарић, Нинослав. Српска православна верска настава у Србији – историјат и перспективе. *Истраживања у педагогији*. 4/2 (2014): 49 – 64.
- Рајчевић, Петар. Повезивање знања у осмишљену целину. *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену – Лепосавић*. 151 (3): 79–95.
- Рајчевић, Петар. Промене наставних планова и програма за основне школе у кнежевини Србији. *Зборник радова учитељског факултета у Призрену – Лепосавић*. 5 (3): 62–76.
- Станковић, Владан. Проблеми заснивања социологије православља. *Теме*. XXXIV/1 (2010): 55–63.
- Трифунковић, Весна. Православље и српско друштво. *Теме*. XXXIV/1 (2010): 197–212.
- Шушњић, Ђуро. *Религија – I Том*. Београд: Чигоја штампа, 1998.
- *** Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 10/2004, 20/2004, 1/2005, 3/2006, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011, – др. правилник, 7/2011 – др. правилници, 1/2013, 4/2013, 14/2013, 5/2014, 11/2014, 11/2016, 6/2017 и 12/2018.
- *** Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011 – др. правилник, 7/2011 – др. правилник, 1/2013, 11/2014, 11/2016 и 12/2018.

- *** Правилник о наставном плану и програму за четврти разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 3/2006, 15/2006, 2/2008, 3/2011 – др. правилник, 7/2011 – др. правилник, 1/2013, 11/2014, 11/2016, 7/2017 и 12/2018.
- *** Уредба о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи. *Службени гласник РС*, бр. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94 и 24/96.

SOCIOLOGICAL APPROACH TO THE UNDERSTANDING OF ORTHODOX RELIGIOUS TEACHING IN THE FIRST CYCLE OF PRIMARY EDUCATION

Abstract: *In this paper, through the analysis of Orthodox religious education, in the curricula for the first cycle of primary education in the Republic of Serbia, explore cycle values that are directed to students to teach, accept and incorporate them into their behavior. This research is conducted from a sociological theoretical and methodological point of view, according to which, through the study of religion, certain social phenomena and processes are known. To that end, this paper presents the basic theoretical determinations of Orthodoxy in sociology, points out the process of returning religious education in Serbia and analyzes the current curricula of Orthodox religious education from the first to the fourth grade of primary school. This is about Orthodox Christianity of the Serbian style and experience, founded in the part of Saint Sava, known as Svetosavlje. In the function of this paper, an analytical descriptive method was applied, in order to identify and describe teaching contents from Orthodox religious teaching, and then to determine their coherence with other teaching contents and the ruling system of social values in the Republic of Serbia. The basic starting point in these considerations is that the religious values of Orthodoxy are contained in the curricula for the first cycle of primary education characterized by traditional culture and morals. They affect: the development of awareness of belonging to the Orthodox faith, Serbian tradition and nation; on the development of religious tolerance among people and towards other confessional communities, as well as on the acquisition of religious culture among students.*

Key words: *religious education, primary education, Orthodoxy, Orthodox Catechism.*